

الگویابی میانوار در خانه‌های تاریخی گیلان

سیده مهدیه میرمیران*، علی اصغر ملک‌افضلی**، لیلا کریمی فرد***

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۸/۱۲/۲۱

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۳۹۹/۰۷/۲۶

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین الگوی فضایی «میانوار» در خانه‌های تاریخی گیلان، برای بازخوانی توانایی‌های نهفته آن در پاسخگویی به کارکردهای گوناگون و از پی آن کالدهای مختلف در گذر زمان بوده است. میانوار واسطی است که در میانه دو فضای دیگر، آن‌ها را به هم ربط داده و در دسترس یا دیدرس می‌سازد. از این رو این تبیین می‌تواند الگوهای ویژه‌ای از ساماندهی فضایی در این خانه‌ها را نشان دهد؛ و نقشی که میانوارها در برقراری روابط دیدرسی و دسترسی داشته‌اند را روشن سازد. فرضیه این پژوهش این بوده که میانوارها نقش بنیادی در ساماندهی فضایی خانه‌های سنتی داشته‌اند. گونه پژوهش، تفسیری تاریخی است؛ چراکه به کشف و تبیین روابط میانوار شماری خانه در گذشته می‌پردازد. در این راستا در آغاز و در گام گردآوری اطلاعات، با روش گردآوری اسنادی و سپس روش مشاهده و پژوهش میدانی بر پایه نمونه‌گیری غیرتصادفی هدفمند، شماری از خانه تاریخی گیلان از دوره قاجار، پهلوی اول و دوم برگزیده می‌شوند. سپس همه گونه‌های میانوار در آن‌ها شناسایی شده و با رویکردی تحلیلی تفسیری در گستره کارکردی فضایی ارزیابی می‌شوند. آنگاه در گام داوری، با رویکردی تحلیلی قیاسی سه الگوی فضایی میانوار (ایوان، میاندر ورودی و میاندر میانی) بازشناسی شده و روابط کارکردی و از پی آن نقش میانوارها در ساماندهی فضایی خانه تبیین می‌گردد.

دستاورد پژوهش این است که ایوان‌ها پرکاربردترین گونه میانوار در خانه‌های تاریخی گیلان بوده‌اند؛ و افزون بر دارا بودن شکل و ویژگی‌های کالبدی ویژه، سهمی مهم در دیدرسی و دسترسی میان اتاق‌ها و فضای بیرون داشته‌اند. در رده پس از آن، دو میانوار دیگر، یعنی میاندر ورودی و میاندر میانی در خانه‌های تاریخی اهمیت داشته‌اند؛ که افزون بر ارتباط مستقیم با هم، با اتاق‌ها و مهمان‌خانه دارای بیشترین روابط بوده‌اند.

کلمات کلیدی: الگوی ساماندهی فضایی، میانوار، فضای میانی، خانه‌های گیلان.

* دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

** استادیار گروه معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. aamalekafzali@yahoo.com

*** استادیار گروه معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری سیده مهدیه میرمیران با عنوان (تبارشناسی میانوار؛ براندازی دوگانه درون و بیرون فضا در خانه‌های شمال ایران) به راهنمایی دکتر علی اصغر ملک‌افضلی و مشاوره دکتر لیلا کریمی فرد در دانشکده معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب است.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، با جایگزین شدن آپارتمان‌های امروزی به جای خانه‌های سنتی، دگرگونی‌هایی در چگونگی ساماندهی فضایی و در پی آن کارکردها و روابط فضایی خانه سنتی روی داده‌است. پیامد این دگرگونی‌ها، کنار نهاده شدن فضاهای رابط میان بیرون و درون، مخدوش شدن سلسله‌مراتب فضایی و در پی آن روابط اجتماعی و پدید آمدن آشفتگی احساسی از نظر ساختار خانه گردیده‌است. آن گونه که بهره‌گیرندگان در برابر تجربه یک فضا پس از فضای پیشین، مانند فضای بیرون و درون، آمادگی روحی لازم را دارا نیستند (نصیری، ۱۳۸۸: ۳۸). یکی از فضاهایی که کمابیش همه ساختمان‌ها با کارکردهای گوناگون آن را دارند «میانوار»^۱ است؛ فضایی که در میانه دو فضای دیگر، آن‌ها را در دسترس هم، یا در «دیدرس» هم قرار می‌دهد. با همه اهمیتی که فضاهای میانوار (واسط) در ساماندهی فضایی دارند؛ لیک معماری امروز چندان نقشی برای این فضاها قائل نشده‌است. ترجیحات گوناگونی پیش کشیده شده‌اند تا جایگزین چنین فضاهایی گردند؛ و در این میان توجه به کارکرد میانوارها نادیده گرفته شده‌است. این کاستی، اثر خود را در کاستن از آرامش روانی کاربر آن فضا نشان می‌دهد. پیشینه نظری موضوع نشان می‌دهد که سه دسته عوامل ادراکی معنایی، کارکردی رفتاری و کالبدی فضایی، ویژگی‌های فضای میانوار را تعیین می‌نمایند:

- عوامل ادراکی معنایی، همچون حس تعلق و ارتباطات بصری، بیشتر به دریافت‌های ذهنی بیننده یا بهره‌گیرنده از فضا مربوط می‌شوند. امروزه دو رویکرد درباره این عوامل مطرح است. برخی پژوهشگران همچون شولتز و پالاسما با رویکرد پدیدارشناسی به این عوامل نگریسته‌اند و عده‌ای دیگر همچون ادوارد هال،

لاسون، لوین و ... با رویکردی روان‌شناختی سراغ آن‌ها رفته‌اند.

- عوامل کارکردی رفتاری شامل نظم سلسله‌مراتبی و قلمروهای کارکردی، سلسله‌مراتب دسترسی، سلسله‌مراتب فضایی می‌شود. پژوهشگران تاکنون با رویکردهای مختلفی با این عوامل برخورد کرده‌اند؛ برخی همچون راپاپورت با رویکردی فرهنگی اجتماعی، گروتز با رویکردی روان‌شناختی و الکساندر با رویکردی الگویی به کاوش در حیطه فضای معماری پرداخته‌اند.

- عوامل کالبدی فضایی شامل نظم کالبدی و بصری، تعادل در محیط‌های درون و بیرون، جداره‌ها و ساختار مرزبندی کالبدی است. برخی با رویکردی فرهنگی اجتماعی به آن نگریسته‌اند؛ همچون پی‌یر بوردیو و برخی دیگر نگرشی روان‌شناختی را دنبال کرده‌اند، همچون رابرت گیفورد، گوردن کالن، فون مایس و آرنه‌ایم.

پژوهش حاضر با تکیه بر تحلیل عوامل دسته دوم با رویکردی تاریخی سعی در تبیین الگوهای برای میانوار در خانه‌های تاریخی گیلان دارد تا ویژگی‌های مشترک آن‌ها را بازشناسی نموده و زمینه‌ی شکل‌گیری الگوهای مناسب میانوار را برای خانه‌های امروزی فراهم نماید.

پرسش‌های پژوهش

۱. میانوارها در خانه‌های تاریخی گیلان چند گونه‌اند؟
۲. الگوهای ساماندهی فضایی این میانوارها در تهرانگ^۲ خانه‌های تاریخی گیلان (قاجاریه تا پهلوی دوم) از چه ویژگی‌ها و اصولی پیروی می‌کنند؟

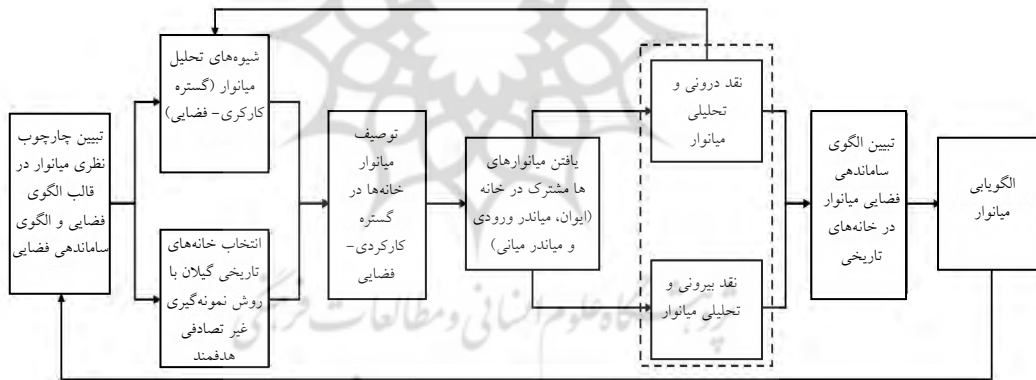
روش پژوهش

گونه پژوهش حاضر تفسیری تاریخی است؛ چراکه به کشف و تبیین میانوارها در شماری خانه در گذشته می‌پردازد. داده‌ها و شواهد از نوع زمینه‌ای و تعیین‌گر

تحلیلی و با استناد به مطالعات کتابخانه‌ای. دو: انتخاب ۲۴ نمونه موردی با نمونه‌گیری غیرتصادفی هدفمند و به روش اسنادی، مشاهده و برداشت میدانی. سه: شناسایی میانوار در نمونه‌ها و توصیف آن‌ها در گستره کارکردی فضایی. چهار: تحلیل و ارزیابی میانوار و قیاس منطقی هر کدام از انواع میانوارهای به‌دست‌آمده در نمونه‌ها. پنج: تبیین و الگویابی میانوار بر پایه تحلیل‌های به‌دست‌آمده و نتیجه‌گیری نهایی. در نمودار زیر تلاش شده تا به گفته گروت، طرح پژوهش (research design) مقاله به‌دست داده شود (گروت، ۱۳۹۰: ۱۱)؛ و مسیری که از آغاز تا پایان پیموده می‌شود روشن گردد: (تصویر شماره ۱).

هستند. این داده‌ها به روش نمونه‌گیری غیرتصادفی هدفمند برگزیده شده‌اند؛ و به روش بررسی مطالعات اسنادی، مشاهده و پژوهش میدانی گردآوری شده و با رویکرد علمی و قیاس منطقی داوری می‌گردند. سه گام بنیادی در این پژوهش تاریخی، شناسایی داده‌ها، سازمان‌دهی آن‌ها و ارزیابی آن‌ها برای دستیابی به روایتی جامع یا تبیین الگوها است. این سه گام، رابطه خطی و متوالی با هم ندارند؛ بلکه در فرایند پژوهش، همپوشان با یکدیگر انجام می‌شوند؛ بنابراین مسیر این پژوهش، مراحل جدا از هم ندارد؛ بلکه در بیشتر موارد، کارها به‌گونه هم‌راستا پیش می‌روند و فرایندی مداری در پیش گرفته می‌شود. مسیر یا گام‌های پیموده‌شده بر پایه این روش بدین‌گونه است:

یک: تبیین چارچوب نظری پژوهش با رویکردی

ت ۱. مدل پیشنهادی پژوهش (نگارندگان، ۱۳۹۹).

شمرده می‌شوند و همه اجزائی مانند درگاه‌ها، بازشوها، پنجره‌ها و مانند آن‌ها نیز در شمار میانوارها هستند؛ بنابراین میانوارها گاه جزئیات ساختمانی هستند و گاه فضایی با قابلیت حرکت و سکون در آن‌ها.

میانوار در خانه‌های گیلان

چگونگی ارتباط درون و بیرون در بیشتر خانه‌های

ادبیات موضوع

«میانوارها» بخش‌ها و اجزائی از ساختمان هستند که دو کارکرد «دسترسی»^۳ و «دیدرسی»^۴ را میان درون و بیرون برآورده می‌کنند. «میاندرها»، میانوارهایی هستند که تنها کارکرد دسترسی را پاسخ می‌دهند. همه فضاهای واسط، مانند پیشخان، هشتی، دالان و مانند آن‌ها میاندر

تاریخی گیلان از الگوی برون‌گرا پیروی می‌کند. همچنین برای بهره‌گیری از تهویه طبیعی، حجم بیشتر خانه‌ها کشیدگی شرقی‌غربی دارند. در معماری، ارتباط دو عرصه درون و بیرون در سه حالت پدیدار می‌شود:

الف- خصوصی- خصوصی، که درون و بیرون هر دو در عرصه خصوصی هستند.

ب- خصوصی- عمومی، که درون در عرصه خصوصی و بیرون در عرصه عمومی است.

پ- عمومی- عمومی، که درون و بیرون هر دو در عرصه عمومی هستند.

بر پایه هر کدام از این سه حالت، می‌توان سه دسته میانوار در معماری خانه‌های گیلان را از هم جدا کرد:

- میانوارهایی که بیرون را به بیرون پیوند می‌دهند: پوشش گیاهی، پرچین، حیاط جلوی خانه، حیاط‌های کناری، حیاط پشتی.

- میانوارهایی که درون را به بیرون پیوند می‌دهند: فضای زیر بام شیروانی، فاکون، ایوان (غلام‌گردش)، ایوان جلوی خانه، ایوان (تَلار)، پنجره، در- پنجره، شباک، روزن، اُرسی، سایه‌بان، بالکن.

- میانوارهایی که درون را به درون پیوند می‌دهند: میاندر پس از ورودی (میانی)، تختگاه، دالان.

توجه عمده این نوشته به میانوار به‌عنوان فضایی با قابلیت حرکت و دسترسی است که رابط درون- بیرون و درون- درون است.

الگوی ساماندهی فضایی

الگوی فضایی به مجموعه‌ای از ویژگی‌های کالبدی (ریخت و اندازه‌ی ویژه) مربوط به فضا گفته می‌شود که به آن هویت خاصی می‌بخشد. چون چنین فضایی در گذر زمان و در پهنه‌ی مکان، در نمونه‌های فراوانی کاربرد می‌یابد، نام «الگو» بر آن نهاده می‌شود. یک الگوی ساماندهی فضایی، از ساماندهی و چیدمان دو یا

چند الگوی فضایی در کنار هم پدید می‌آید؛ و ساختمان‌های مهم معماری ایران بر همین پایه، شناسایی و شناسنامه‌دار می‌شوند. مسجدها، مدرسه‌ها، خانه‌ها، گرمابه‌ها و ... همه بر پایه چگونگی ساماندهی فضایی خود بازشناسی و دسته‌بندی می‌شوند. یکی از نمونه‌های ارجمند الگوی ساماندهی فضایی در معماری گذشته ایران، «میان‌سرای چهارایوانی» است که در پس هر ایوان آن، یک گنبدخانه یا شبستان ستون‌دار جای دارد که در بسیاری از ساختمان‌ها با کاربری‌های گوناگون به‌کار رفته است (رنجبر کرمانی، ۱۳۹۶: ۲۴).

خانه‌های تاریخی گیلان

نمونه خانه‌های مورد مطالعه

انتخاب جامعه آماری برای خانه‌های مورد نظر بر مبنای ویژگی‌های متعددی بوده است که می‌توان به موقعیت مکانی خانه‌های تاریخی در شهرهای مختلف شرق گیلان (رشت، رودسر، املش، شلمان، لنگرود، لاهیجان)، تعداد میانوارهای هر خانه، ویژگی‌های فرهنگی ساکنین، تنوع شکلی میانوارها و نحوه چینش فضاها در کنار یکدیگر اشاره کرد. این نمونه‌ها به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند که بنا بر اسناد تاریخی و شفاهی مربوط به آن‌ها، کمترین دخل و تصرف در ساختار شکلی فضاهای اصلی خانه و ارتباطات فضایی بین آن‌ها انجام شده باشد. از سویی دیگر با توجه به اینکه طبق اسناد سازمان میراث فرهنگی گیلان، قدیمی‌ترین ساختمان‌های موجود در این منطقه مربوط به دوره قاجاریه است، لذا خانه‌های تاریخی دوره قاجاریه، پهلوی اول و پهلوی دوم در این پژوهش به‌عنوان نمونه استخراج گردیدند که از این میان ۲۴ نمونه واجد تمامی ویژگی‌های یادشده بودند. جدول شماره ۱ خانه‌های تاریخی مورد مطالعه را به‌همراه زمان و مکان ساختشان نشان می‌دهد.

ردیف	قدمت	نام خانه	مکان	تصویر	ردیف	قدمت	نام خانه	مکان	تصویر
۱	قاجار	خانه آوانسیان	رشت		۲	قاجار	خانه ابریشمی	رشت	
۳	قاجار	خانه امان الله خان صوفی	آمام		۴	قاجار	خانه اشکوری	رشت	
۵	قاجار	خانه پاک سرشت صوفی	املش		۶	قاجار	خانه تحویلدار	شلمان	
۷	قاجار	خانه جواد نصری	رودسر		۸	قاجار	حسینی و منزل حاج هادی	رودسر	
۹	قاجار	حسینی و منزل میرجوادی	رودسر		۱۰	قاجار	خانه رضازاده	رودسر	
۱۱	قاجار	خانه سکینه نیکوکار	شلمان		۱۲	قاجار	خانه سید علی مقیعی	رشت	
۱۳	قاجار	خانه سیگارودی	لنگرود		۱۴	قاجار	خانه کیاموسوی	لاهیجان	
۱۵	قاجار	خانه محمدتقی صوفی سیاوش	املش		۱۶	قاجار	خانه مسعود اصمعی	لاهیجان	
۱۷	قاجار	خانه میرزا کوچک خان	رشت		۱۸	قاجار	خانه میرزا یوسف صوفی	املش	
۱۹	قاجار	خانه نعمتی	املش		۲۰	پهلوی اول	خانه تقی خان صوفی	املش	
۲۱	پهلوی اول	خانه صوفی عنایتی	املش		۲۲	پهلوی اول	خانه عزیزاله خان صوفی	املش	
۲۳	پهلوی دوم	خانه روحانی	رودسر		۲۴	پهلوی دوم	خانه هادی خان صوفی	آمام	

ج ۱. خانه‌های تاریخی گیلان (نگارندگان، ۱۳۹۹).

موردارزیابی قرار گرفتند. برای شناسایی فضاهای خانه‌ها از اسناد موجود در میراث فرهنگی گیلان، روش مشاهده، پژوهش میدانی و مصاحبه با بهره‌گیرندگان استفاده شد و کارکرد هر فضا در گذشته و امروز و همچنین روابط فضایی در تهرانگ آن‌ها به دست آمد. در

توصیف میانوار در خانه‌های مورد مطالعه در گستره کارکردی فضایی

در راستای دستیابی به پاسخ پرسش اول که انواع میانوارهای موجود در خانه‌های تاریخی گیلان را جستجو می‌کند، تمامی خانه‌ها در گستره تهرانگ

۲۴ نمونه مورد مطالعه سه دسته میانوار که شامل میانوارهای درون- درون و درون- بیرون هستند و دو کارکرد دسترسی و دیدرسی را توأمان پاسخ می‌دهند به دست آمد:

- **ایوان:** ایوان یا تَلار فضایی نیمه‌باز است که رابط میان بیرون و درون ساختمان به‌شمار می‌رود. از آنجاکه نقش دسترسی را نیز علاوه بر واسط بودن در خانه‌های گیلان بر عهده گرفته‌است می‌توان نام میانوار را بر آن نهاد.

- **میاندر ورودی:** در فرهنگ مهرازی از میاندر تعریف به «جایگاهی میان دو در» شده‌است (رفیعی و دیگران، ۱۳۸۲: ۴۲۱). بنا بر توصیف یادشده مراد از میاندر ورودی فضایی است واسط میان بیرون و درون که وظیفه ارتباط فضای باز یا نیمه‌باز بیرون را با فضای بسته درون بر عهده گرفته‌است. میاندرها جزء میانوار به حساب می‌آیند، چراکه دارای هر دو ویژگی دسترسی و دیدرسی‌اند.

- **میاندر میانی:** همان‌گونه که از نامش پیداست فضایی است در میانه دو فضا یا به بیانی بهتر «جایگاهی میان

دو یا چند فضا در درون ساختمان که وظیفه ارتباط میان آن فضاها را بر عهده دارد.»

این سه نوع میانوار در نمونه‌ها از حیث الگوی روابط فضایی‌شان مورد تحلیل قرار گرفتند. بیشترین شمار نوع میانوار در خانه مربوط به ایوان با ۱/۷۹٪ میزان فراوانی در نمونه‌ها می‌باشد، یعنی ۱۹ نمونه از ۲۴ نمونه موجود دارای ایوان به‌عنوان فضایی میانوار و رابط میان درون- بیرون بوده‌اند. پس از آن به ترتیب میاندر ورودی و میاندر میانی با ۳/۵۸٪ و ۲/۵۴٪ دارای بیشترین میزان در خانه‌ها هستند. مضاف بر اینکه از میان نمونه‌ها ۳/۳۳٪ دارای هر سه نوع میانوار ایوان، میاندر ورودی و میانی، ۲۵٪ دیگر دارای دو نوع از میانوار و ۷/۴۱٪ دارای تنها یک نوع میانوار هستند (تصویر شماره ۲). سهم ایوان در میان نمونه‌های تک میانوار از سایر نمونه‌ها بیشتر است، به بیانی دیگر خانه‌هایی که تنها یک میانوار دارند ۸۰ درصدشان تنها میانوارشان ایوان است و ۲۰ درصد مابقی دارای میاندر ورودی هستند. جدول شماره ۲ تهرنگ خانه‌ها و روابط فضایی هر خانه را به‌همراه میانوارهایشان نشان می‌دهد:

ت ۲. فراوانی میانوارهای ایوان، میاندر ورودی و میاندر میانی در خانه‌های تاریخی گیلان (نگارندگان، ۱۳۹۹).

روابط فضایی	تهرنگ خانه	معرفی خانه	روابط فضایی	تهرنگ خانه	معرفی خانه
		۲ ابریشمی			۱ آوانسیان
ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار	ایوان		میانوار
		۴ اشکوری			۳ امان‌اله خان صوفی
ایوان		میانوار	میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۶ تحویل‌داری			۵ پاک سرشت صوفی
ایوان، میاندر میانی		میانوار	ایوان		میانوار
		۸ حسینی و منزل حاج هادی			۷ جواد نصری
ایوان		میانوار	ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۱۰ رضازاده			۹ حسینی و منزل میرجوادی
میاندر ورودی و میانی		میانوار	ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۱۲ سید علی مقیمی			۱۱ سکینه نیکوکار
ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار	ایوان		میانوار
		۱۴ کیاموسی			۱۳ سیگارودی
میاندر ورودی		میانوار	ایوان، میاندر میانی		میانوار
		۱۶ مسعود اصمعی			۱۵ محمدتقی صوفی سیاوش
ایوان		میانوار	میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۱۸ میرزا یوسف صوفی			۱۷ میرزا کوچک خان
ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار	ایوان		میانوار
		۲۰ تقی خان صوفی			۱۹ نعمتی
میاندر ورودی		میانوار	ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۲۲ عزیزاله خان صوفی			۲۱ صوفی عنایتی
ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار	ایوان، میاندر ورودی و میانی		میانوار
		۲۴ هادی خان صوفی			۲۳ روحانی
ایوان، میاندر ورودی		میانوار	ایوان		میانوار

ج ۲. معرفی میانوار در خانه‌ها به همراه روابط فضایی در تهرنگ آن‌ها (نگارندگان، ۱۳۹۹).

پس از بررسی نمونه‌ها و استخراج فضاهای میانوار، در راستای دستیابی به پاسخ پرسش دوم پژوهش میانوارهای به‌دست‌آمده در گستره کارکردی فضایی تحلیل شده‌اند. گستره کارکردی فضایی به معنای تحلیل فضایی میانوار از لحاظ چگونگی قرارگیری در کنار یکدیگر و چینش فضایی آن‌ها در تهرانگ (الگوی ساماندهی فضایی) است.

تحلیل الگوی ساماندهی فضایی میانوار در خانه‌های تاریخی

برای ارزیابی روابط فضایی میانوارها با فضاهای مجاورشان می‌توان دو گونه خانه را از هم تفکیک نمود: خانه‌های ایوان‌دار و خانه‌های فاقد ایوان. این تقسیم‌بندی به دلیل وجود میانوار ایوان در ۸۰ درصد از نمونه‌هاست به گونه‌ای که این خانه‌ها یا دارای تنها میانوار ایوان هستند، یا دو میانوار ایوان و میاندر ورود یا میانی دارند و یا دارای هر سه نوع میانوار ذکر شده می‌باشند. ۲۰ درصد باقیمانده خانه‌ها نیز یا تنها میانوارشان میاندر ورودی است و یا دارای دو میاندر ورود و میانی هستند.

تحلیل الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های ایوان‌دار

ارتباط مهم‌ترین نوع میانوار در شمال (گیلان) یعنی ایوان به ترتیب با فضای بیرون، اتاق‌ها و دسترسی پله است، به گونه‌ای که تمامی ایوان‌ها ۱۰۰٪ با فضای بیرون در ارتباط‌اند، چراکه خود فضای نیمه‌باز و حائل میان درون-بیرون به حساب می‌آیند و علاوه بر کارکرد دسترسی، دیدرسی به اطراف و نقش ورود به خانه را نیز ایفا می‌نموده‌اند. پس از فضای بیرون، ایوان با ۸۸/۹٪ با اتاق‌های خانه به‌طور مستقیم و ۷۲/۲٪ با دسترسی پله به اشکوب اول خانه‌ها در خانه‌های دواشکوبه ارتباط مستقیم دارد. کمترین ارتباط ایوان با میاندر ورودی ۲۲/۲٪ است. آن هم شاید به دلیل این

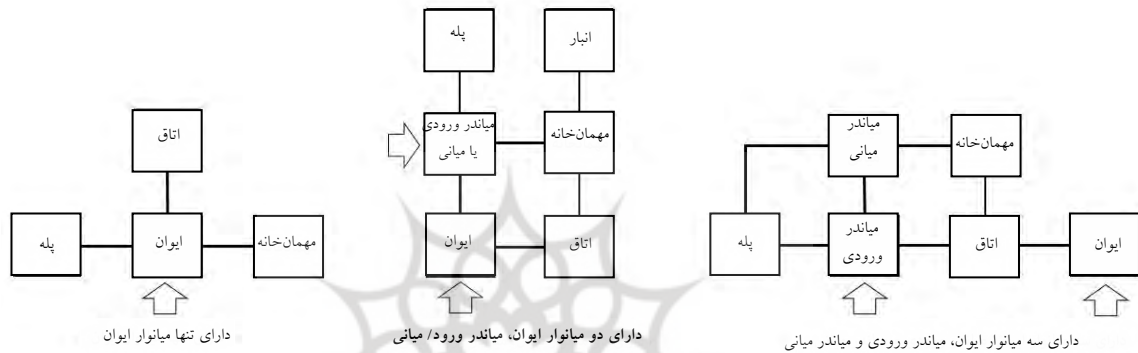
مسئله باشد که در نمونه خانه‌های گیلان هر جا ایوانی میانوار به حساب می‌آمده و نقش دسترسی می‌داشته است، خودبه‌خود میاندر ورودی یعنی فضای بسته واسط میان درون-بیرون حذف می‌گردیده است. به غیر از ۲۰٪ از نمونه‌ها که بیشتر ذکرشان به میان آمد. ارتباط ایوان با سایر فضاهای خانه به ترتیب از بیشترین میزان ارتباط تا کمترین آن با ۴/۴۴٪، ۸/۳۸٪ و ۳/۳۳٪ مربوط به تالار، میاندر میانی، سرویس و انبار می‌باشد؛ بنابراین نتایج حاصل از ساماندهی فضایی ایوان در نمونه‌ها بیانگر بیشترین ارتباط ایوان با فضای بیرون، اتاق‌های خانه و دسترسی مستقیم پله به اشکوب اول است و کمترین میزان ارتباط مستقیم آن با میاندر ورود، انبار و سرویس می‌باشد. این الگو، الگوی کارآمدی در طراحی خانه‌های این نواحی بوده‌است به گونه‌ای که پس از گذر از فضای نیمه‌باز ایوان بدون ارتباط با سایر بخش‌های واقع در اشکوب همکف می‌توان از طریق پلکان دسترسی با اشکوب اول در ارتباط بود. این نشان از اصل استقلال فضایی و ایجاد حریم‌های خصوصی و عمومی در اشکوب‌های خانه دارد به نوعی که هر یک بتوانند در زمان مناسب به شیوه مستقل عمل نمایند. نیز اتاق‌های اشکوب همکف می‌توانسته در مواقع ضروری و نیاز و خصوصاً برای افراد خانواده و نزدیکان با کمترین میزان حریم و فاصله، ارتباط با فضای بیرون را میسر سازد. به گونه‌ای که تنها با گذر از یک فضای میانوار یعنی ایوان به آن‌ها دسترسی داشته‌اند و مهمان مقرب خانه می‌توانسته تنها با واسط یک ایوان به اتاقی که برای مهمان‌خانه در نظر گرفته شده راه یابد، بدون نیاز به ارتباط با سایر فضاهای خصوصی تر خانه.

همچنین از میان ۱۸ نمونه خانه که دارای میانوار ایوان بودند، در ۶ نمونه تمامی ارتباطات فضاها با ایوان مستقیم بوده و ۱۲ مورد باقیمانده دارای دسترسی درجه

این بدان معناست که در خانه‌هایی که فاقد میاندر ورودی است و ایوان نقش میانوار را برای خانه ایفا می‌کند، دسترسی به تالار یا مهمان‌خانه عموماً پس از گذر از یک فضا میسر می‌شود. همچنین اتاق‌های خصوصی در عمق بیشتر نسبت به میانوارهای ورودی و ایوان قرار می‌گیرند. تصویر شماره ۳ الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های تک‌میانوار ایوان، دارای دو میانوار و سه میانوار را نشان می‌دهد.

دو علاوه بر دسترسی مستقیم بودند. دسترسی درجه دو یعنی ارتباط میانوار ایوان با عبور از یک فضا به فضای بعدی میسر باشد که در این میان سهم تالار یا مهمان‌خانه در خانه‌ها با $۷/۶۶\%$ از بقیه موارد بیشتر است و پس از آن فضاهایی چون میانوار میانی، اتاق‌های خصوصی و انبار-پستو با $۳/۳۳\%$ با ایوان در دسترس غیرمستقیم قرار دارند. سهم ارتباط غیرمستقیم ایوان با میاندر ورود ۲۵% یعنی سه نمونه از دوازده نمونه است.

ت ۳. الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های ایوان‌دار (نگارندگان، ۱۳۹۹).

کمترین میزان خود بود و در نحو فضای معماری این فضا دارای عمق بیشتری از لحاظ دسترسی و دیدرسی نسبت به سایر فضاهای خانه بوده‌است. سهم ارتباط میاندر ورودی با سایر بخش‌های خانه از جمله انبار $۱۴/۳\%$ ، تالار اصلی $۳۵/۷\%$ و ایوان $۴۲/۸\%$ است. در خصوص ارتباط $۴۲/۸\%$ درصدی با ایوان باید این نکته را در نظر داشت که گاهی ایوان در خانه‌های گیلان وجود دارد ولی نقش میانوار را ایفا نمی‌کند، بنابراین تفاوت درصد روابط میاندر ورودی و ایوان با هم در نوشته‌های پیشین به دلیل تفاوت دو نوع ایوان از لحاظ میانوار بودن یا نبودن آن است؛ بنابراین به طور خلاصه می‌توان نتیجه گرفت که در صورت وجود میاندر ورودی در خانه‌های گیلان بیشترین میزان ارتباط مستقیمشان با اتاق‌های خانه و فضای بیرون است، همچنین در بیش از نیمی

تحلیل الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های فاقد ایوان

میاندر ورودی که شمار کاربرد آن پس از ایوان دارای بیشترین میزان می‌باشد با $۹۲/۸\%$ میزان فراوانی در میان نمونه‌های مورد مطالعه دارای بیشترین سهم ارتباط مستقیم با اتاق‌های خانه می‌باشد. پس از آن با $۷۸/۵\%$ ارتباط با فضای بیرون و $۵۷/۱\%$ ارتباط با دسترسی پله و فضای میانی دارد. لازم به ذکر است که میاندر ورودی با $۷/۱\%$ ارتباط با سرویس بهداشتی دارای کمترین میزان ارتباط با فضاهای اطراف خود است که این خود گواه دگرگونی در روابط فضایی و کارکردی میانوار در خانه‌های معاصر این نواحی است. چراکه امروزه سرویس بهداشتی خانه‌ها تنها در ورودی خانه آن هم در صورت وجود چنین فضایی به عنوان میانوار ورودی قرار می‌گیرد. درحالی که در گذشته این ارتباط دارای

مواقع با میاندر میانی و دسترسی پله ارتباط مستقیم دارند. همچنین برخلاف آنچه در خانه‌های دوره معاصر دیده می‌شود، کمترین میزان ارتباط میانوار ورودی با انبار و سرویس بهداشتی می‌باشد.

در خصوص دسترسی درجه دو میاندر ورودی با سایر فضاهای خانه، بیشترین ارتباط با فضای خصوصی (اتاق‌های خصوصی) خانه تشخیص داده شد که سهمی برابر ۷۵٪ از نمونه‌ها را شامل می‌شود. بدین معنا که در ۹ نمونه از ۱۲ نمونه موجود دارای میاندر ورودی، میاندر با گذر از تنها یک فضا به اتاق‌های خصوصی دسترسی می‌دهد. این فضای واسط عمدتاً یا اتاق‌های اصلی خانه است و یا میاندر میانی خانه. دومین فضایی که دسترسی درجه دو با میاندر ورودی دارد تالار است. تالار یا مهمان‌خانه با سهمی معادل ۴۱/۷٪ در میان نمونه‌های مورد بررسی پس از اتاق‌های خصوصی در ارتباط با میاندر ورودی قرار دارد، یعنی مهمانان در هنگام ورود به خانه با گذر از دو فضا به تالار دسترسی می‌یابند. این فضای واسط عمدتاً میاندر میانی خانه با مساحتی اغلب ناچیز است. فضاهایی چون ایوان و پستو (انبار) هر کدام با سهمی معادل ۱۶/۷٪ در ارتباط درجه دو با میانوار ورودی هستند؛ بنابراین برخلاف نمونه‌های معاصر که پستو (انبار) یا فضای پشتیبان آشپزخانه در جوار و ارتباط مستقیم با پیش ورودی قرار دارند، این ارتباط در خانه‌های تاریخی به‌گونه دیگری رقم خورده است.

میاندر میانی سومین نوع از میانوار موجود در خانه‌های گیلان با سهم ۵۴ درصدی در ۱۳ نمونه از خانه‌ها مشاهده شده است. ارتباط این فضای میانوار با اتاق‌ها ۱۰۰٪ است، یعنی در تمامی نمونه‌های موجود میاندر میانی وظیفه ارتباط مستقیم با اتاق‌های خانه را بر عهده داشته است. پس از آن ارتباط این میانوار با تالار اصلی

مهمانان با سهم ۸۴/۶٪ دارای بیشترین میزان است. همچنین در ۷۷٪ مواقع در صورت وجود اشکوب اول، پله دسترسی ارتباط مستقیم با میاندر میانی دارد و در میاندر میانی جای می‌گیرد. در ۹ نمونه از ۱۳ نمونه‌ای که دارای میاندر میانی بوده‌اند، ارتباط مستقیم میاندر میانی با میاندر ورودی مشاهده می‌شود. این سهم ۶۹/۲ درصدی بیانگر این واقعیت است که در اکثر موارد (۳۷/۵٪ موارد) افراد با عبور از دو میانوار به فضای اصلی خانه وارد می‌شوند. هر یک از این میانوار با کارکردهای اختصاصی خود که ذکرشان خواهد رفت، وظیفه‌ای توأمان را برای حفظ استقلال فضایی و حریمت فضایی برعهده داشته‌اند. همچنین میاندر میانی همان‌گونه که از نام آن پیداست هیچ‌گونه ارتباطی از لحاظ دسترسی با فضای بیرون ندارد، بنابراین دارای صفر درصد ارتباط با فضای بیرون است، کماینکه ارتباط آن با انبار بزرگ خانه و سرویس بهداشتی نیز ناچیز و برابر ۱۵/۴٪ است. این بیانگر این مطلب است که در خانه‌های تاریخی نه‌تنها فضای بهداشتی سرویس و خدماتی انبار در ورودی بنا واقع نمی‌گردیده بلکه جایگاهی نیز در میانه خانه نداشته‌اند و به‌نظر می‌رسد ارتباط آن با فضای نیمه‌باز ایوان بیش از سایر موارد بوده است و سرویس بهداشتی در جداره‌ای که با فضای باز در ارتباط بوده واقع می‌شده است. آنچه از ارتباطات میاندر میانی و ساماندهی فضایی آن در نمونه‌ها می‌توان نتیجه گرفت آن است که این فضا همواره با اتاق‌ها ارتباط مستقیم داشته و پس از آن به ترتیب با تالار اصلی، پله دسترسی به اشکوب بعدی و میاندر ورودی در ارتباط بوده است.

میانوارهایی همچون میاندر میانی و راهروهای دسترسی و دالان‌ها در نمونه‌های مورد مطالعه بیش از همه با اتاق‌های خصوصی در ارتباط درجه دو قرار گرفته‌اند،

گونه میانوار (میاندر ورود و میاند میانی) جای می‌گیرد.

- در خانه‌هایی که دارای هر سه گونه میانوار می‌باشند، برای دسترسی به مهمان‌خانه سه حالت وجود دارد: اگر از میانوار ایوان برای ورود به خانه بهره‌گیری شود، برای دسترسی به مهمان‌خانه از یکی از اتاق‌های خانه باید گذر کرد؛ و در صورتی که از میاند ورودی برای ورود به خانه بهره‌گیری شود، می‌توان به کمک یکی از اتاق‌های اصلی خانه و یا با عبور از یک میاند میانی به مهمان‌خانه راه یافت. همچنین همواره پله دسترسی به اشکوب اول در یکی از دو گونه میانوار (میاندر ورود و میاند میانی) جای می‌گیرد.

- در خانه‌هایی که دارای ایوان به‌عنوان میانوار نیستند و یا اصلاً ایوان ندارند، میاند ورودی جای ایوان را می‌گیرد و به اتاق‌های اصلی دسترسی می‌یابد و گاه افزون بر میاند ورودی از میاند میانی برای دسترسی دادن اتاق‌های خانه به هم بهره‌گیری می‌شود. این میاند میانی که می‌تواند مساحت کمی داشته باشد، پاسخ‌گوی دسترسی‌های چندگانه‌ای است؛ به گونه‌ای که به اتاق‌ها، مهمان‌خانه و پله دسترسی مستقیم دارد. همچنین اتاق‌های خصوصی در دورترین فاصله نسبت به میاند ورودی و در کنار مهمان‌خانه جای می‌گیرند.

- با توجه به آنچه گفته شد دو الگوی ساماندهی فضایی در خانه‌های تاریخی گیلان یافت می‌شود:

الف. الگوی ساماندهی فضایی با ایوان میانوار که در آن ایوان مهم‌ترین فضای رابط میان درون و بیرون خانه است و همچنین پله، اتاق‌ها و فضای اصلی مهمان‌خانه از طریق آن و یا با عبور از میاند ورودی یا میانی دسترسی می‌یابند (تصویر شماره ۴).

ب. الگوی ساماندهی فضایی بدون ایوان میانوار که در آن میاند میانی نقش ارتباط‌دهنده میان میاند ورودی،

به گونه‌ای که از ۹ نمونه دارای میاند میانی ۸ نمونه آن چنین دسترسی را تأیید می‌کنند و با سهمی معادل ۸۸/۸٪ به‌عنوان اولین و مهم‌ترین نوع دسترسی درجه دو در میاند میانی خانه‌ها تلقی می‌گردند. پس از آن ارتباط میاند میانی با ۵/۵٪ ارتباط با ایوان خانه را تأیید می‌نماید.

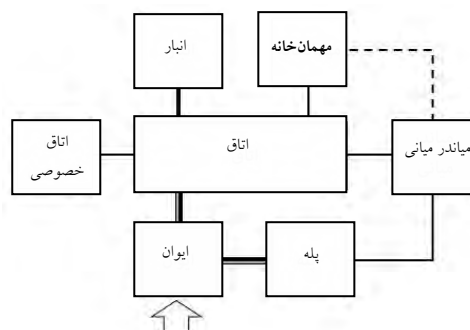
نتیجه

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سه گونه میانوار در خانه‌های تاریخی گیلان یافت می‌شود: ایوان، میاند ورودی و میاند میانی. از میان این، نقش ایوان در ساماندهی فضایی خانه‌های تاریخی گیلان با توجه به فراوانی ۸۰ درصدی آن بیش از دو گونه دیگر است؛ بنابراین می‌توان دو گونه کلی خانه‌های ایوان‌دار و بی‌ایوان را برای تحلیل نقش میانوار در ساماندهی فضایی در نظر گرفت. نتایج زیر جهت تبیین نقش میانوار در الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های تاریخی در گستره کارکردی فضایی به‌دست آمده‌است:

- در خانه‌هایی که تنها میانوارشان ایوان است، این فضا همه فضاهای اصلی همچون اتاق‌ها و مهمان‌خانه را به فضای بیرون دسترسی می‌دهد و نیز پله دسترسی به اشکوب نخست (طبقه اول) در ایوان جای دارد.

- در خانه‌هایی که تنها میانوارشان ایوان نیست و دارای یکی از میانوارهای ورودی یا میانی علاوه بر ایوان هستند، الگوی دسترسی تغییر می‌یابد؛ و برای دسترسی به مهمان‌خانه دو حالت وجود دارد: اگر از میانوار ایوان برای ورود به خانه بهره‌گیری شود، برای دسترسی به مهمان‌خانه افزون بر ایوان برای عبور، از یک میاند ورودی یا میاند میانی باید گذر کرد؛ و در صورتی که از میاند ورودی برای وارد شدن به خانه استفاده شود، می‌توان بی‌واسطه به مهمان‌خانه راه یافت. همچنین همواره پله دسترسی به اشکوب نخست در یکی از دو

پله و مهمان‌خانه را بر عهده دارد و اتاق‌های خصوصی در بیشترین فاصله نسبت به میاندر ورودی قرار می‌گیرند (تصویر شماره ۵).

ت ۴. الگوی کلی ساماندهی فضایی خانه‌های دارای ایوان (نگارندگان، ۱۳۹۹).

- راپاپورت، آموس. (۱۳۸۱)، به‌سوی انسان‌شناسی خانه. ترجمه مسعود پرچمی عراقی. مجله آبادی. ش ۳۶.
- رفیعی سرشکی، بیژن، رفیع‌زاده، ندا و رنجبرکرمانی، علی‌محمد. (۱۳۸۲)، فرهنگ مهرازی ایران. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.

- رنجبرکرمانی، علی‌محمد و ملک‌ی، امیر. (۱۳۹۶). بازخوانی الگوی فضای میانی در معماری ایران زمین. دو فصلنامه مطالعات معماری ایران. ش ۱۱.

- فون مایس، پی‌یر. (۱۳۹۲). نگاهی به مبانی معماری؛ از فرم تا مکان. ترجمه سیمون آیوازیان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- گروت، لیندا و وانگ، دیوید. (۱۳۹۰). روش‌های تحقیق در معماری. ترجمه علی‌رضا عینی‌فر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

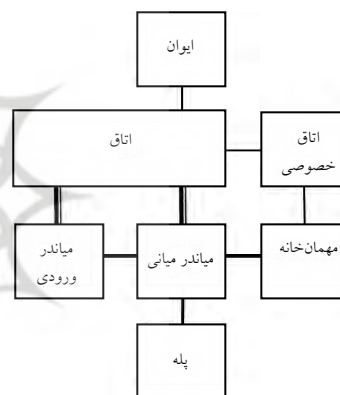
- گروت، یورگ کورت. (۱۳۸۸). زیبایی‌شناسی در معماری. ترجمه جهان‌شاه پاکزاد. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

- نصیری، نگار. (۱۳۸۸). مطالعه تطبیقی مفهوم خلوت در خانه درونگرایی ایرانی و خانه برونگرایی غربی. نشریه هنرهای زیبا. ش ۳۹. صص ۳۷-۴۶.

- Hillier, Bill & Hanson, John. (1985). The Social Logic of Space. New York, Cambridge University Press.

- Salinger, Nikos. (2004). Architecture, Patterns and Mathematics. Nexus Network Journal. Vol. 1

- <https://doi.org/10.22034/39.171.117>

ت ۵. الگوی ساماندهی فضایی خانه‌های فاقد ایوان (ایوان به‌عنوان میاندر) (نگارندگان، ۱۳۹۹).

پی‌نوشت

1. In-Between Space

۲. واژه «تِه‌رنگ» برابر با «نقشه کف» یا برش افقی می‌باشد. (رفیعی، رنجبر، رفیع‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۸۲)

3. Accessibility

4. Visibility

فهرست منابع

- الکساندر، کریستوفر. (۱۳۸۶)، معماری و راز جاودانگی: راه بی‌زمان ساختن. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.